

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

УРЕЂУЈЕ

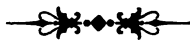
А. БЕЛИЋ

уз

СТАЛНУ САРАДЊУ

г. г. А. МЕЈЕ-А, проф. Collège de France, А. СТОЈИЋЕВИЋА, проф. Унив. у
Љубљани, К. НИЧА, проф. Унив. у Кракову, Љ. СТОЈАНОВИЋА, акад. у
Београду, М. РЕШЕТАРА, б. проф. Унив. у Загребу, О. ХУЈЕРА, проф. Унив.
у Прагу, Р. НАХТИГАЛА, проф. Унив. у Љубљани, СТ. ИВШИЋА, проф. Унив.
у Загребу, СТ. М. КУЉБАКИНА, проф. Унив. у Београду, ФР. ИЛЕШИЋА,
проф. Унив. у Загребу, ФР. РАМОВША, проф. Унив. у Љубљани и Х. БАРИЋА,
проф. Унив. у Београду

КЊИГА VIII

ДРЖАВНА ШТАМПARIЈА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
БЕОГРАД, 1928—1929

O slovenskoj palatalizaciji sa romanističkog gledišta.

G. Ramovš posvetio je u *JΦ.*, VI, 153.—165. opširniji prikaz mojoj studiji izašloj u *ZfrPh.*, XLVI., 586.—410. Ovaj je prikaz napisao mirno i stvarno, tako da se polemika može vrlo lako da vodi, jer nema bojazni, da će prijeći okvir stvarnosti.

Njegovi su nazori, u glavnom, ovi :

1. Sa slavističkoga je gledišta posve isključeno, da su prva i druga slovenska palatalizacija bile aktivne u vrijeme, kad uđoše u južno-slovenske jezike lat. imena mjesta i apelativi, koji sadrže *c g* pred palatalnim vokalima (p. 154). Baš ta imena i apelativi bili su predmet moje studije.

2. Ondje, gdje imamo južnosl. *c z* za lat. *c g* + palat. vokal, radi se o „trenotni (= slučajni) nadomestitvi tujega *k'* z domaćim *c*“. To nije isti pojav s praslov. palatalizacijom, jer je ova palatalizacija bila asimilacijski proces, u kojem je *k' g'* postopoma prehajal v *č ž*“, nego je to „Lautsubstitution“.

3. Ni u slov. tuđicama od got. *skilliggs* nije se, prema tome, vršila ni prva ni druga praslov. palatalizacija (p. 155., 160.), nego je slov. *c* u tuđicama od ove riječi glasovna supstitucija za germ. *k'* (t. j. *k* pred palatalnim vokalima p. 157).

4. *sklęzb* je posuđenica, koja „ne more biti starejša kot IX. stol., kajti pred to dobo je južna slovanščina tuji *k* še substituirala s svojim *c* in še ni mogla artikulirati glasu *k* pred pal. vokalom“ (p. 159., cf. istu misao izraženu također p. 162.).

5. Slov. *č ž* je supstitut za balk. lat. *k'j* ili zap. rom. *č ž* (p. 161., točka 1, 2., 3.); ili se mora tumačiti iz internih slov. sredstava, kao asimilacija od *c z*, ako slijedi *š, ŋ*, i t. d. (p. 161., točka 4, 5, p. 162. s. v. *Žman, tržaški*);

6. *črêša, ocêls, križb* nijesu „isposojenke prvotne južne slovanšćine“, nego su to praslovenske tuđice, koje su ušle u slov. jezike vrlo rano (p. 161., točka 6., 162. i 163.).

7. Slov. *kg* za balk. lat. *k'g'* potječe iz dalmatskoga romanskoga jezika (p. 163. sl.).

Držim, da sam u ovih sedam točaka dao sintezu mišljenja g. autora. U svome odgovoru držaću se istoga poretka.

Odgovarajući g. kritičaru, daću i nadopune svome kritikovanome člančiću prema novijim istraživanjima, koje sam učinio, nakon što je bio objavljen.

I

U prvoj i drugoj točki g. autor pravi veliku razliku između glasovnog zakona (= spontane glasovne pojave kod Meyer-Lübkea i drugih neogramatičara) i glasovne supstitucije.

Kad je riječ o jezičnim pozajmicama, zacijelo je dobro još uvijek držati se starije lingvističke škole i strogo razlikovati opću jezičnu normu (t. zv. zakon) od glasovne supstitucije. Samo svatko mora da prizna, da je to razlikovanje često puta vrlo teško, osobito kad se s g. autorom mora imati na umu, da treba poznavati glasovno stanje oba jezika, i onoga, koji daje, i onoga, koji posuđuje, u vrijeme, kad dotične pozajmice uđu u jezik. Kolike su teškoće kod toga, ne treba na ovom mjestu u pojedinostima spominjati.

Svaka se pozajmica osniva u momentu ulaska u neki jezik na glasovnoj supstituciji¹⁾, t. j. narod, koji posuđuje, ako tuđa riječ dolazi direktnim putem, t. j. ako riječ putuje, što no se veli, od naroda do naroda (i to, ispravnije, preko individua), a ne posredstvom nekoga trećega naroda (= individua), zamjenjuje tuđe glasove najbližim svojima. Tako postupaju danas i naši Amerikanci²⁾, koji nam iz Amerike do-

¹⁾ Glasovna supstitucija je isto tako komplikovana pojava kao i ono, što običavamo nazivati glasovnim zakonom. G. autor uzima kao definiciju supstitucije, u glavnom, onu, koja se obično daje, a bila je formulirana od Gröbera (upor. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, 5. izd., s. 277), koji veli, da je to zamjena tuđega glasa najbližim domaćim. Ali se danas mora računati i ovdje sa momentom prestiža, što ga ima jedan jezik nad drugim, a naročito sa imitativnim sposobnostima, sa mješanjem jezika i kvalitetom saobraćaja, da bi se mogla saznati suština supstitucije. Upor. o tome Bartoli, *Introduzione alla neolinguistica*, p. 38 i 79. Upor. osobito Ernst Gamillscheg, *Über Lautsubstitution, Beihefte zur ZfrPh.*, Heft XXVII. p. 162—191.

²⁾ Ja imam u vidu moje zemljake katolike iz Jurkova Sela (općina Sošice, srez Jastrebarsko, oblast zagrebačka), koji su pred jedno 40 godina počeli da idu na rad u Cleveland (Ohio U.S.A.). Nije lako ustanoviti engleski izgovor onoga

nose riječi kao *bürt* „stan i hrana“, *bäksica* „poštanska škrinjica“, *štâp(ov)ati* „zaustaviti posao“, *štôr* „dućan“, za engl. *board, box, stop, store*. Tako je bilo uvijek.²⁾

Pri pozajmljivanju riječi igraju veliku ulogu četiri nelingvistička faktora: a) inteligencija pozajmljivača, b) njegove akustičke i imitativne sposobnosti, c) trajnost simbioze, d) saobraćajne prilike. Neinteligentan pozajmljivač analfabet, koji zna samo svoj jezik, adaptira tuđu riječ u daleko većoj mjeri svojim jezičnim navikama, negoli inteligentan, koji ima jače razvijen smisao za tuđ jezik. Ovi faktori odlučuju uopće u glasovnom razvitku. G. Vossler, koji u velike traži političke, socijalne i kulturne osnovice jezičnim pojavama,³⁾ možda nema krivo, kad goleme glasovne promjene u razvitku vulgarnog la-

društenoga sloja u tom mjestu, koji oni imituju, jer je n. pr. opći izgovor inteligentata u Americi *börd*. Mjesto duljine otvorenoga *o* nalazimo u *bürt* kratak vokal *u*, premda moji zemljaci imaju napola otvoreno dugo *o* n. pr. u *bök böga*. Engl. *-d* je izgubio sonoritet kao i domaće riječi. Prema tome *bürt* svakako dokazuje, da je „glasovni zakon“ gubitka sonoriteta kod krajnjih konsonanata još uvijek živ u svijesti mojih zemljaka. Neće biti na odmet, ako ovom prilikom priložim i druge riječi, što udoše u jezik žumberačkih Amerikanaca, koji ne znaju engleski: *bäs* m. „nadstojnik rada“, *däpa* f. „željeznička stanica“, *tiket* ili *tikac* m. gen. *-aca* „željeznička karta“, *péda* f. „radnička plata“, *plés* „mjesto rada“ gl. *čēncāti* „mijenjati“ n. pr. „*dī se mašina čēncā*“ (= gdje se mora promijeniti vlak). Od ovih riječi, izgleda, najinteresantnije su *tikac*, jer pokazuje promjenu sufiksa i *péda*, jer pokazuje semaziološkičku promjenu i potpunu adaptaciju na naša femina pod uplivom domaće riječi *pláca*. Riječ je naime nastala od *pay-day* „plaćevni dan“. Kako Amerikanci iz mojega sela najviše pripovijedaju o „hājrišima“ kao svojim susjedima pri radu, pomislih, da oni u svojim anglicizmima imituju engl. izgovor Iraca. S toga se obratih na američkog poslanika na našem dvoru g. J. Dyneley Prince-a za obavještenja u ovom pravcu. On je imao dobrotu, na kojoj mu hvala, te mi je dao ovo obavještenje napisano u savršenom srp.-hrv. jeziku (pismo od 12. X. 1928): „Vjerovatno je, da žumberčani, o kojima Vi pišete, ako imaju sveza s Irčima, slijede irski izgovor engleskoga jezika. U takvom bi slučaju podražavanje bilo sasvim prirodno i u stvari neophodno. Izgovor *hājriš* = engl. *ajriš*, čini se, imaju i *Cockney* (= londonski) Englezi tamo. Riječ *bäs* = engl. *boss* „nadstojnik rada“ bila je izvorno holandski izraz *baas*, koji je engleski newyorški narod usvojio od svojih holandskih prethodnika. Izgovor, koji ste zapisali *bürt* mjesto *board*, bez sumnje je irski“.

²⁾ Tu ima ne samo interesantnih refleksa za glasove, nego i prilagođivanja. Tako n. pr. *däpa*, koje je nastalo iz engl. *depot* (izg. *dipo*), pokazuje, kako je englesko dočeto *-o* prilagođeno ne našem *-o* u *selo* i t. d., kako bi se očekivalo na prvi mah, nego deklinaciji *a*, prema riječi *kuća*, *iza* i t. d., jer riječ *däpa* znači „željeznička stanica“, dakle „zgrada“ kao *iza*, *komōra* i t. d. Prema značenju posuđenica je morala slijediti ne deklinaciju riječi *selo*, nego *iza*

³⁾ *Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung*, Heidelberg 1921.

tiniteta sjeverne Galije pripisuje dekadenciji kulture poslije seobe naroda na ovoj teritoriji.

Ja sam pojavu primanja njemačkih riječi opažao kod bosanskih vojnika analfabeta bivše austro-ugarske monarhije i kod jednoga analfabeta u Jurkovu Selu. Za *Urlaubschein* govorili su bos. vojnici iz Alser-Kaserne u Beču samo *urlábišań*, slično kao i vojnici iz Jurkova Sela što govorahu *ürlap* n. pr. (*döša je na ürlap*) za *Urlaub*.

U oba slučaja vidi se, da je zamijenjen diftong *au*, koji ne postoji u jeziku, sa najbližim monoftongom, t. j. sa *a*. Kako ne postoji konsonantska grupa *in* u jeziku Bosanaca, došao je mjesto te grupe najbliži nasalni palatal.

Drugi je slučaj kod analfabeta u Jurkovu Selu, koji je prvi put čuo riječ *Winterrock*. Za ovaj se kaput još nije znalo u Jurkovu Selu, dok ja nijesam pošao u srednju školu. Kad je prvi put čuo, da ja izgovaram dva *r*, on ih je disimilirao i govorio *vñterlok*. Kasnije kad me je duže vremena čuo izgovarati ovu riječ, on se naučio izgovarati ovu riječ sa jednim *r*. Očito je, da je ovaj čovjek mijenjao prvi puta stranu riječ na osnovu jezičnog zakona, disimilacije, koja je još živa u njegovoj jezičkoj svijesti, i da je drugi puta korigirao taj „zakon“.

Za *cipele* možete čuti u Žumberku oblike *štifaléte*, *štiflète* i *štifletne*⁴⁾ već prema intelegenciji onoga, koji govori. U *štifalete* f. vidi se svarabaktičko *a*⁵⁾ u rijetkoj kons. grupi *fl*, a u *štifletne* f. ostatak njemačkoga pluralnog nastavka *-n*.

Sa ovoga gledišta imamo promatrati i naše posudenice šestoga, sedmoga, osmoga i devetoga stoljeća iz balk.-latinskoga jezika. G. autor je sam dva puta ispravno naglasio, da u ovom ranom stadiju južno-slov. jezici nijesu mogli artikulirati velara pred palatalnim vokalom. Za mene je to isto kao i kad sam kazao, da je to adaptacija (= *Wiedergabe kann* i t. d.) stranih velara slovenskoj prvoj i drugoj palatalizaciji (upor. *ZfrPh*, XLVI, p. 386., redak 19.—12.).

Da se tu radi o onom istom postepenom asimilacijskom procesu, koji se zbivao u praslovenskom, kad su se neposudene riječi razvijale od *i-e*. stanja do praslovenskoga, niti sam rekao, niti mislio, kad sam pisao svoj članak. Zato je bilo posve suvišno, da g. autor u ovom pravcu daje ikakovu kritiku.

⁴⁾ Očito je, da ovi čakavci prekravaju ne tal. *stivaletto* m., nego njemačku tudicu odatle *stiefelette* f.

⁵⁾ Neće to biti ostatak od tal. *stivaletto*.

c č z ž je u posuđennicima tretiranim u mome članku iste naravi kao i srp.-hrv. *a* za njem. *au*, srp.-hrv. *ń* za njem. *ɳ* u gornjim slučajevima, koje još i danas možemo opažati: adaptacija ili glasovna supstitucija.

U jezičnoj svijesti Slovena 5.—9. stoljeća još postoji zakon harmonije, koji veli, da pred palatalnim vokalom može da stoji samo palatalni konsonant, zakon, koji u neku ruku odgovara zakonu harmonije vokala i konsonanata u arapskim dialektima⁶⁾ ili ugro-finskom i uralo-altajskom zakonu harmonije u seriji vokala neke riječi ili oblika. Romanske tuđice kao *Captat*, *Cres* apodiktički govore za to.

Kao što su pozajmice u mnogo slučajeva važne za ustanovljenje relativne hronologije jezičnih pojava, tako su i ovde⁷⁾. Tako nam romanske tuđice govore, da se prva i druga palatalizacija nemaju smatrati završenim pojavama u praslovenskom jeziku, t. j. da je palatalizacija nakon praslovenskog perioda mrtva, nego da ona djeluje i u historijsko doba slov. jezika. Dokada, to mogu da kažu samo tuđice.

Slov. prva i druga palatalizacija vrši dvije funkcije u jeziku. U osnovama leksikalnim i u nastavcima ona se ispoljava kao gore spomenuta harmonija arapskoga i ugro-finskoga (altajskoga) tipa (*poljem* pored *bogom* i t. d.). U morfološkom pogledu ona uz nastavke u srp.-hrv. književnom jeziku karakteriše pojedine oblike: n. pr. vokativ *vuče*, nom. plur. *vuci* prema nom. sg. *vuk* i t. d.⁸⁾ Kao morfološki elemenat ona živi još i danas⁹⁾ u jezičnoj svijesti, tako da se njoj pokoravaju n. pr. turske riječi, koje udoše u naš jezik od 16 stolj. ovamo: *beg* pravi vokativ *beže* isto kao i *bože*. Kao harmonijski elemenat u leksikonu nju se počelo napuštati vrlo rano, kako pokazuju *sklēdzь* za *skilling* upravo kao i *klak* za *calce*.

⁶⁾ Trombetti, *Elementi di glottologia*, p. 338 sl. § 409 i 410.

⁷⁾ Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*,⁵ § 278.

⁸⁾ Kako su padeži dosta okarakterisani sa samim vokalskim nastavcima, nije čudo, što srp.-hrv. dijalekti počinju da napuštaju karakterisanje padeža s pomoću palatalizacije, t. j. da uvode t. zv. analogički konsonant. Tradicionalna lingvistika kaže, da tu analogija pobjeđuje. Ali valja i slavistima prisapnuti, da je analogija prazna riječ, ako se ne navedu razlozi za nju... I za analogičke pojave valja tražiti uzroke. Upor. moje primjedbe u *Archivum romanicum*, IX, p. 172, br. 22.

⁹⁾ Nijesam doduše čuo vokativ **Běče* od *Beck*. čestog prezimena naših Jevreja. Razlog će tome biti po svoj prilici taj, što se na onim našim teritorijama (n. pr. Karlovac, Zagreb, Osijek i t. d.), gdje ima Jevreja sa njemačkim prezimenima, vokativ već ponajviše ne razlikuje od nominativa. U žumberačkim dijalektima može da se govori još samo o ostacima vokativa sing. (upor. *AfsiPh.*, XXXIII, p. 338 sl.).

Ako je jereza sa slavističkoga gledišta učiti, „da so v času ispoditve teh imen in besedi bile znane praslov. palatalizacije še aktivne“, onda ja otvoreno priznajem, da sam, prema gornjem tumačenju, pristao ove jereze, kako sam, u ostalom, i napisao *ZfrPh.*, XLVI., p. 399.

Za što ovako govorim, vidjeće se iz daljnjega razlaganja.

II

U *ZfrPh.*, XLVI., p. 409. rekao sam izričito, da samo ona grupa naših tudica, gdje nalazimo sačuvano *kg* za rom. *cg* pred svijetlim vokalima, dokazuje, da je postojao velarni izgovor i u romanskoj osnovici, t. j. u balkanskom latinitetu. Naši *cz* *čž* ne dokazuju sami za se postojanje velarnoga izgovora kod Romana, jer je *ts* za *c^e* dokazano već od 6. stolj. u raznim romanskim zemljama. Međutim mi imamo dva slučaja, gdje je za naš *c* romanski velarni izgovor izvan svake sumnje. To su *Cres* za *Cherso* i *Captat* za *civitate*. Kod prvoga primjera taj izgovor u talijanskome postoji još i danas, a kod drugoga možemo to pouzdano zaključiti iz činjenice, što se *Captat* nalazi na teritoriji južno-dalmatinskoga romanskoga govora, gdje *k* ne palatalizira ni pred dugim *i*,¹⁰⁾ dok se *Cres* nalazi u blizini staroga veljotškoga govora, koji pozna palatalizaciju barem pred *i*:¹¹⁾ upor. velj. *činko* prema *kimak*. Ovaj posljednji oblik mora da je zadirao duboko u unutrašnjost, jer ga je prof. Murko¹²⁾ konstatovao i u Beranima.

Međutim g. autor i za ova dva slučaja veli, da se slov. *c* osniva na glasovnoj supstituciji za rom. *k'*. Prema str. 155. taj *k'* bio je „tuji prevelarni“ glas, koji su „Slovani slišali nekako kot svoj *c*“. Na str. 157. veli, da je „germ. *k'* (t. j. *k* pred palatalnim vokali)“ u *skilling* zamijenjen također sa *c*¹³⁾. Na str. 163. opet veli, da su južnoslov. jezici zamijenili balk.-lat. *k'g'* i sa *kg*. Prema tome bi za iste prevelarne glasove imali dvije zamjene *cz* i *kg*. Ovu razliku g. autor tumači na osnovu hronologije, t. j. *cz* bili bi stariji oblici iz vremena, dok južni Slov. još nijesu mogli izgovarati velara pred palatalnim vokalima, a drugi kasniji iz staroga dalmatinskoga jezika.

Ovakovo bi tumačenje bilo ispravno, kad bi se dalo dokazati, da su Sloveni najprije posudili *Cres* i *Captat*, a onda ona imena mjesta, koja pokazuju *k* odnosno *g*¹⁴⁾ pred palatalnim vokalima.

¹⁰⁾ Bartoli, *Das Dalmatische*, I, p. 269, II § 428, 428.

¹¹⁾ *ibidem*, II, § 425.

¹²⁾ Po usmenom saopćenju. Upor. i *Rad*, 224, br. 174. bilj. 1. *Krišev do* u Crnoj Gori.

¹³⁾ Misli li i za ovo germ. *k'* da su ga Sloveni čuli kao *c*?

¹⁴⁾ Ja sam ih pobrojao u *ZfrPh.*, XLVI., p. 399. sl. br. 38—42. i p. 404 sl. br. 76—78.

Ja sam predvidio ovakovo rezonovanje, koje uzima u račun samo fonetske pojave, pa sam u svojoj radnji namjerice najprije postavio mjesna imena, a onda apelativa, jer je kod prvih lakše određivati relativnu hronologiju, negoli kod drugih¹⁵).

Da bi se autorovo rezonovanje moralo smatrati ispravnim, on bi morao dokazati, a) da su Sloveni daleko prije kolonizovali *Cres*, koji je dalje od čisto slov. obale, negoli Krk, Rab i druge dalmatinske obale, koje su sasvim blizu slov. obali i gdje imamo *Circinata* > *Krknata*¹⁶) (upor. br. 40 moje studije) i t. d., b) on bi morao dokazati i to, da su Sloveni daleko prije naselili i upoznali kraj oko *Epidaurus-Cavtat*, koji je prema svjedočanstvu Konstantinovom¹⁷) bio u vrijeme provala barbara razoren, negoli krajeve tik uz Dubrovnik n. pr. *Kantafig*, koji se nalazi na obali isto tako kao i *Cavtat*.

¹⁵) *Capite fīcī* > **Каръѣ figъ* > *Kantâfig* je kao posuđenica zacijelo isto toliko stara kao i slovenska denominacija *Dubrovnik* za rom. *Rausa* > *Ragusa*, t. j. i *Capite fīcī* i *Rausa* su predslovenski nazivi, a *Kantafig* i *Dubrovnik* su slovenski, koje možemo prilično tačno datirati. Zna se naime, kada *Rausa* postaje naselje. To je bilo u 7. stoljeću, kada Sloveni razoriše *Πίραυρα*. Romani toga grada ostaviše razoreno mjesto i nastaniše se, kako nam priča car Konstantin (Rački, p. 401.), na pećinama dubrovačkim, koje se zvahu u romanskom dialektu *lau(s)*, upor. *Λεῖωύις Ποῖα Δυκλανίνα*, ed. Šišić, p. 306. Od Romana, kojih je ipak moralo u Konavljju ostati, saznaše Sloveni, koji se među njima, naseliše: 1. da se je razoreno mjesto zvalo jednostavno *Civitate* (t. j. prvi dio složenice *Civitas vetus ragusina*) > *Captat*, upor. u slovenačkom *Mesto* za *Rudolfovo* = *Novo Mesto*, grčki *Πόλις* (odatle prema novogrčkom izgovoru *Stambul*) za *Constantinopolis*, alb. *K'utet* za *Puka*; 2. da se kraj ovoga mjesta zvao *cannabulae* > *Konavlje* (upor. *Nastavni Vjesnik*, XXIX, p. 330; Maver, *Archivum romanicum*, v. VI, p. 246, br. 8). Pećine dubrovačke, na kojima je nastalo romansko naselje *Rausa*, morale su biti zaokružene dubovom šumom tako, da je Slovenima, za koje se u najmanju ruku mora dopustiti, da su isto tako stari u Konavljju kao i u okolici dubrovačkoj, to romansko naselje moralo izgledati kao naselje (grad) u šumi; odatle adjektiv **dubrovъnъ* (sc. *gradъ*) supstantiviran u *Dubrovnik*. Svoj razlog mora imati i to, što kod *Jadra*, *Spaletum*, *Tragura* i t. d. imamo posuđenice *Zadar*, *Split*, *Trogir* i t. d., a ovdje od *Rausa* nemamo. Koji je tome razlog, ne mogu se domisliti, jer se početak i način slovensko-romanske simbioze za svaki romanski grad u Dalmaciji ne da još zasada ustanoviti. Ako se, prema tome, ne da ustanoviti vrijeme, kada je ušla rječ *kriješva* u dubrovački slovenski govor, ono je zacijelo moguće ustanoviti hronologiju za *Captat* i *Kantafig*. To je sedmo stoljeće izvan svake sumnje.

¹⁶) *Krknāš* *ZfrPh*, XLVI, p. 400, br. 40. sadrži zacijelo romanski augmentativni sufiks *-aceu* u veljotskoj fonetici *-as*, cf. *glacie* > *glas* Bartoli, II § 386 i *orćas* > **retiaceu*, *Zfr Ph*. XLVII, p. 406 sl. Prelaz rom. *s* > *š* dogodio se pod uplivom našega sufiksa *-āš*.

¹⁷) *De adm. imp.*, ed. Bonn, c. 29, p. 128. (Rački, p. 40).

Da nam za takov dokaz historija ne pruža ama baš nikakova stvarnoga uporišta i da nema za nj čak ni vjerovatnosti, mislim da ne treba napose isticati.

Nada sve opet valja istaknuti činjenicu, da geografska area za $c^e > k$, $g^e > g$ nikako ne govori u prilog mišljenju autorovu, da je ova zamjena isključivo starodalmatinskoga porijekla. U najviše je slučajeva doista tako, ali nije u svima. *Klak* je raširen i na teritorijama, koje nijesu u neposrednoj vezi sa starodalmatinskim jezikom. *Calce > klak* pokazuje isti refleks za *-e* kao i mlađa mlet. tuđica *prevede > prvad* i starija *Romae > Rim* i t. d. Riječ je bez sumnje isto takove starosti kao i *Scardonae > Skradin*. Kako starodalm. riječi u neksusima *-arda -erna* ne pokazuju u srp.-hrv. jeziku likvidne metateze, upor. *lokarda*, *lukijerna* i t. d., mora se kao izvjesno uzeti, da *klak* ne potječe iz toga izvora, nego iz balkanskoga latinizata, iz kojega se razvio i stari dalmatinski jezik.

Da ovakovi slučajevi dolaze i na bugarskoj teritoriji, to bez sumnje dokazuje ime potoka *Germanštica*^{17a)} na sjevernoj strani planine Rilo, na kome je mjesto *Banja* (oko Kjustendila = Pautalia). Ovamo se ubicira Γερμανή, Γερμανία, rodno mjesto Belizarovo, danas *Dubnica*. *Germanštica* je evidentan slov. supstantivirani adjektiv odatle. Nema traga ni *z* ni *ž* za g^e . Kako se radi o predslovenskom tračkom imenu, kasniji upliv grčke κοινή je isključen. Detaljnije o ovom imenu raspravljam u jednom od idućih svezaka *ZONF*.

Prema tome, nema stvarnoga dokaza za tvrdnju, da je *c z* u primjerima, koje sam dao, starije od analognih primjera sa *k g*; drugim riječima, autor tumači ovu divergenciju jednom fonetskom supozicijom, koja je sama o sebi moguća, ali za koju nema u našim slučajevima ni dokaza vjerovatnosti.

Ali za nju nema u ovim slučajevima ni lingvističke mogućnosti. Uzeti u *Cherso < Crepsa i civitate* eksistenciju prevelarnoga¹⁸⁾ *k'*, koji je Hrvatima zvučao nekako kao *c*, znači tvrditi, da se je kasnije romansko velarno *k* u Dalmaciji razvilo iz *k'*, onako nekako, kao što se je i za sardičko *k* pred palatalnim vokalima jednom tvrdilo¹⁹⁾, da se je razvilo iz opće romanske palatalizacije. Ovakovo tumačenje sardičkih odnošaja zabačeno je. Kao što je na Sardiniji sačuvan jedan lat.

^{17a)} Upor. Tomaschek, *Die alten Thraker*, p. 88 (*Sitzungsberichte, Wiener Akademie*, phil. - hist. Kl. 81, 1. Abh.).

¹⁸⁾ Ispravnije bi bilo reći: prepalatalnoga **k'*, koji se je izgovarao kao tal. *chi* u *marchio, marchi*.

¹⁹⁾ Upor. Bartoli, *Introduzione alla neolingvistica*, p. 51 i bilješke k § 26 na str. 93.

arhaizam, tako je i u Dalmaciji. Za egzistenciju kakova *k'*, koji bi zvučao nekako kao *c*, nema dokaza ni ovdje ni tamo.

Sa romanističkoga gledišta takova supozicija nije nužna, a sa slavističkoga samo onda, ako se sa autorom misli, da je slov. palatalizacija bila svršena stvar (= urslavisch vollendent kod Leskiena) već prije ulaska germanskih riječi tipa *skilliggs*, tako da je rani južno-slov. period uopće ne pozna.

Koliko vidim, g. autorova se nauka osniva na doslovnom shvaćanju Leskiena, *Gramm. altbulg. Spr.*, p. 43. točka 3. Drugi priručnici kao Vondrák, *Slav. Gramm.*, I, 1. izd.^{19a}) p. 268. i Meillet, *Le Slave commun*, § 107., vele, ne upuštajući se u hronološko omeđenje samoga fakta, da na slov. palatalizaciji sudjeluju i najstarije germ. i romanske riječi.

Tumačenje od *Cres* < *Cherso* i *Captat* < *kīvitate* ja sam prenio na sva geografska imena istoga fonetizma na Balkanu i u bližim zemljama, gdje ima Slovena, kao na *Celeia* i t. d. i stvorio isti zaključak kao i kod *Cres* i *Captat*, t. j. da je slov. palatalizacija bila u akciji i u ovim slučajevima u vrijeme dolaska Slovena u ove krajeve.

Za ovaj zaključak daje mi i rumunski jezik neko uporište, koji pozna velarni izgovor od *c g* pred *ī* u nenaglašenoj penultimi, ako je zadnji slog *-inus*: *cearcăn* < *cīrcīnus*, *mesteacăn* < *masticīnus*, *leagăn* < *līgīnus* i t. d. Dakle i ovaj jezik suponira egzistenciju velara pred palatalnim vokalima. Taj se jezik bez sumnje razvio iz latiniteta oko Dunava. Za to sam za *Cebro* > *Cibrica* (br. 1), *Serdicae* > *Srēdecb* (br. 24), *Castellaceus* > *Kostolac* (br. 33) suponirao velarnu osnovicu.

Da li se takva osnovica ima suponirati i za *Celeia* > *Celje* (br. 19), ne može se dakako apsolutno izvjesno znati, jer je romanskoga pučanstva u onom kraju nestalo. Ali kad se može uzeti za *Captat* i *Cibrica*,²⁰⁾

^{19a)} U drugom izdanju, I., p. 355. sl. preradio je Vondrák posvema svoje mišljenje. Prema bilješci I činilo bi drugo stoljeće po Isusu konac slov. zajednice. U to doba bez svake sumnje Slovena još nije bilo ni na Cresu ni u Captatu. Prema tome se ima doba trajanja slov. palatalizacija pomaknuti i opet bez svake s. mnje za nekoliko stoljeća napred.

²⁰⁾ Kako je opet Friedwagner, *Zur Aussprache des lateinischen C vor hellen Vokalen (Hauptfragen der Romanistik, p. 37 sl.)* iz slučaja kao *Coelio Monte* > *Kellmünz* (Bayrisch-Schwaben) i *Kels-Bach* < *Celeusum* (Bayern) ispravno zaključio, da su Bavarci u početku 6. stoljeća u ovim krajevima Vindelicije čuli još *k*, može se uzeti isto i za istočniju provinciju Noricum. Doduše po njegovu tumačenju išao bi *Erlach* = franc. *Cerlier* > **Caerelliacum* (zapadna Svajcarska na području Alemana) u 7. stoljeće, tako da bi se za to doba morao uzeti sa Gastonom Parisom izgovor *ce* > *tse* kao svršena stvar; ali gdje stoji pisano, da je asibilacija izgovora *kei* po čitavoj rimskoj imperiji svagdje jednako stara pojava? U španjolskom i francuskom imademo n. pr. istu pojavu ispadanja od *ce* i pre-

onda se može i ovdje, jer se radi o apsolutno identičnom rezultatu.

Da se u ovim slučajevima ne radi o postepenom prelaženju od *k - k' - k'χ' - t'χ' - t' š' - č* i t. d. sa silesijom drugih prelaznih stadija, kao kod praslovenske i romanske palatalizacije što se ima uzeti postepeno prelaženje od indo-evropskih odnosno latinskih velara u slov. odnosno romanske palatale i t. d., niti sam mislio, niti rekao, a kad je govor o tuđim riječima, nije bilo ni potrebe to naročito reći, jer se svaka lingvistička pozajmica osniva na glasovnoj supstituciji, t. j. na adaptaciji zatečenom fonetizmu. Pozajmica zeteče stanovite izgovorne navike, koje rezultiraju iz jezičnog razvitka i još su žive u svijesti, pa im se prilagođuje i nakon adaptacije dalje se razvija kao svaka druga domaća riječ²¹).

III i IV

A je li u opće nužno misliti, da su slov. refleksi *c z* za balk.-rom. *c g* pred palatalnim vokalima stariji od slov. refleksa *k g* za istu poziciju?

Kako sam predviđao ovakovo rezonovanje (upor. *ZfrPh.*, XLVI., p. 408.), pozvao sam se na str. 380. na tri različita refleksa od got. *skilliggs*, koji u slov. jezike doduše nije ušao na Balkanu, nego sjeverno od Dunava.

Autor uzimlje, da je najstariji slov. refleks ove germ. riječi *scblēdz* i da su ruski oblici sa *šč, št* sekundarni, t. j. da su se ovi fonemi razvili iz *sc*. Kako su ovi fonemi u refleksima gotske riječi geografski omeđeni samo na rusku teritoriju, autor zaista može imati pravo.

Njegove tvrdnje na str. 160., da se ni kod praslov. refleksa *scblēdz* nije vršila ni prva ni druga praslov. palatalizacija, nego glasovna supstitucija, mislim, da ne trebam posebice pobijati, ako je ispravno ono, što sam gore rekao o *Cres* i *Captat*. Ako je u ovim mlađim tuđicama bila još živa slov. palatalizacija, onda to pogotovo vrijedi za praslov. pozajmicu. Da se ne može raditi o postepenom prelazu kao kod riječi iz i.-e. doba, razumije se samo po sebi, kad

nošenja palatalizacije na *t* u: *recitare* > sp. *rezar* REW 7123 i **recentare* > st. fr. *reincier*, danas *rincer*, gdje vidimo, da je na stepenu *ce* > *t'e* prenesena palatalizacija na bezvučni dental slijedećega sloga *t*: **ret'itare* > *retis'are*, *ret'entare* > *retent'are* REW 7110, nakon čega ispadoše u oba jezika intervokalni dentali. Ako se uzme, da se je sonorizacija intervokalnih dentala započela razvijati u 5. stoljeću, moramo uzeti, da je stepen *ce* > *t'e*, t. j. palatalizacija nastupila u Hispaniji i Galiji barem već u 4. stoljeću, dok je velarni izgovor potvrđen u Vindelicii još u 6. stoljeću.

²¹) Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*⁵, §§ 277, 278.

se radi o pozajmici, koja se adaptira ili prilagođuje glasovnim navikama, koje zateče.

Da bi protumačio oblik *skələđzb*, autor postupa na isti način kao i kod slov. *k g* za balk.-rom. *c g* pred palatalnim vokalima. On sponira i u ovom slučaju kasniju pozajmicu iz vremena oko 9. stoljeća, tako da je *skilliggs* dva puta došlo u slov. jezike. Kao što sam gore rekao, tako i ovdje velim, da je ova supozicija sama za se moguća²²⁾, ali ona nije ni lingvistički ni stvarno dokazana.

Prvo i prvo, moram istaknuti, da oblik **skləg* (p. 160), koji autor konstruira, visi u zraku, jer je potvrđen samo *skləzb* (p. 155). Ovaj posljednji oblik pokazuje treću slov. palatalizaciju, koje ne poznaju tuđice na Balkanu. *Pincus* je dao samo *Pek* (dunavska pritoka u Srbiji). Moramo dakle uzeti, da je oblik *skləzb* radi *-əzb < iggs* stariji od 6. ili 7. stoljeća. Nadalje ovaj oblik ne pokazuje prelaza *sk-* u *šk-*, kao st. v. nj. *scado < škoda*, nego je *s* zadržan kao i kod svih drugih posuđenica iz gotskoga jezika²³⁾. Glasovni razlozi ne govore dakle, da je ovaj oblik mlađi od *scələđzb*. *K* mjesto *c* nije dovoljan razlog, jer imamo n. pr. *skrēnja*, *skrēnstvo* scurrilitas, *skrēnivz*²⁴⁾, koje očito stoji u vezi sa germ. *skīrnjan* *RE W* 7999, koje ni u romanskim jezicima ne pokazuje palatalizacije.

Ni stvarni razlozi nikako ne govore za mladu i stariju pozajmicu u *scləzb* i *skləzb*^{24a)}. Ova riječ ide u isti red za *penning > pēnezb*, samo što je riječ *pēnezb* dobila kod Slovena generalno značenje „novac“,

²²⁾ Jedan je locus communis našega lingvističkoga vjerovanja, da se tude riječi mogu dva ili više puta posuditi. Upor. Paul *o. c.*, § 279., gdje se daju primjeri. Kao kriteriji navode se obično različito postupanje sa glasovima. Ali kako se u ovim slučajevima radi i o kulturno-historijskim pitanjima, nije dosta navesti samo glasovne razlike, nego i stvarne.

²³⁾ Upor. got. *skatts > skotz* i ostale ovakve riječi kod A. Stender-Petersen *Slavisch-germanische Lehnwortkunde*; za tim A. Mayer, *Die deutschen Lehnwörter im Tschechischen*, p. 26 § 72. Ako se s posljednjim autorom uzme, da je radi labializacije *a > o* *škoda* ušla u češki prije 9. stoljeća, onda se mora uzeti, da je kud i kamo starije *skləzb*. Ako se ne će misliti na pozajmicu iz gotskoga radi toga, što se sa neogramatičarima vjeruje u beziznimost fonetskih zatona, onda zaista ne bi ništa drugo preostalo nego držati s Oštrom, koji u ovim riječima traži ilirot-rački supstrat; ali za nj sjem zvjezdanog neba lingvističkih supozicija ne donosi g. Oštir nikakvih dokaza.

²⁴⁾ Upor. i u ovoj riječi razliku u postupku sa *sk* prema č. *skřině*, srp.-hrv. slov. *škriňa* < st. v. nj. *skrīni*, A. Mayer, *o. c.* § 34.

^{24a)} Ako poluglas *z* nije star, moglo bi se misliti, da je konsonantska grupa *skl* nastala iz grupe *scl* upravo onako, kako je konsonantska gru. a *skr* u *skrbav* nastala iz *šcr* ili *štr*.

dok je *sklēz* zadržala svoje posebno značenje. Obje idu u doba, kad su Sloveni napustili prirodnu izmjenu dobara (Naturwirtschaft), a prihvatili novac kao savršenije sredstvo za kupnju i prodaju (Geldwirtschaft). Obje riječi idu stvarno u isto doba kada i *kaupjan* > *kupiti*²⁵⁾. Taj su viši stepen nacionalne ekonomije oni dostigli pod uplivom Germana već u zajedničkoj domovini sjeverno od Dunava. Nalazeći se na ovom stepenu ekonomskoga razvitka, dolaze oni na Balkan i donose sa sobom sve germ. riječi za izmjenu dobara. Nema dakle stvarnoga razloga, da se uzme kod got. *skilliggs* dvostruko posuđivanje, kad se radi o pojmu istog stepena nacionalne ekonomije.

Pitanje, koje se sada zadaje samo od sebe, glasi ovako: Zašto je germ. *k* doživjelo dvojaku zamjenu u gornjoj riječi? Zašto se ta dvojakost očituje i kod romanskih riječi? Na ta pitanja odgovara g. Ramovš onako, kako se u lingvistici običavalo dosada odgovarati na takva pitanja. Glasovnim su razlikama uzrok hronologičke razlike. Ali što onda, ako se te razlike stvarno i lingvistički ne dadu nesumnjivo utvrditi i ako su one čak i nevjerovatne, kao što je baš slučaj u riječima, koje nas interesuju?

Kako se u ovim riječima radi o tuđicama, držim, da svako tumačenje mora voditi računa prije svega o naravi tuđica. Tuđica može biti direktno čuvena u originalnom izgovoru ili indirektno posredstvom nekoga trećega, koji joj je dao svoj izgovor. U oba slučaja igraju najveću ulogu prilike čuvenja: a) da li je saobraćaj dotičnoga posuđivača ili posredovatelja sa stranim narodom trajao dulje ili kraće vrijeme; b) inteligencija i uho primatelja.

Kako i slavistika stoji ogromnim dijelom pod uplivom njemačkoga lingvističkoga tretiranja, pazilo se dosada pri ispitivanju tuđica ponajviše na formalne fonetske pojave i zanemarivali se stvarni kulturno-historijski momenti, kojise bez ikakve sumnje reflektiraju i u lingvističkom razvitku.

Ja uopće ne razumijem autora, kad tvrdi na str. 154. doslovno ovo: „Manj ali bolj intenzivno občevanje more imeti za posledico le manjše ali večje število isposojenk, ne pak različnega substitucijskega načina pri prevzemanju tujih glasov.“ Ta je tvrdnja apsolutno netačna, jer se na svoje oči možemo uvjeriti o protivnome. Već obično učenje stranih jezika pokazuje, kako se privikivanje stranom izgovoru počinje nesavršenom supstitucijom najbližih glasova, dok se intenzivnijim slušanjem i vježbanjem tuđih glasova te tjesnijim saobraćajem sa čla-

²⁵⁾ Upor. i drugojačiji prikaz kulturne osnove ovih tuđica u Niederla, *Manuel de l'Antiquité slave*. T. II: *La Civilisation*, p. 262.

novima tuđeg jezika postiže savršena supstitucija, koja naliči na potpuni identitet sa stranim glasom.

Kada bi stajala g. autorova tvrdnja, onda bi nam bilo nejasno, kako je moguće, da jezici posuđuju nesamo leksikalni materijal, nego čak i glasove, koje nemaju, n. pr. francuski *h aspirée* iz germanskoga, a rumunski *h* iz slovenskoga. Latinsko *h* nestalo je još u vulgarnolat. periodu. Za posuđivanje glasova potrebna je bezuvjetno dugotrajna simbioza^{25a}).

Ne znam, zašto bi bilo nevjerovatno uzeti, da su got. *skilliggs* u mjestima osobito živog trgovačkog saobraćaja između Slovena i Gota Sloveni savršnije izgovarali ovu gotsku tuđicu, nego li ondje, gdje trgovački saobraćaj između jednih i drugih nije bio tako živ ili gdje se vršio ne posredstvom Gota, nego drugih, koji su se služili gotskom riječi pri trgovanju.

Kad bi nam danas geografski bilo moguće omeđiti *sklēzē* na osnovu živoga govora ili tekstova, mi bi mogli možda i nešto поблиže kazati o mjestu, gdje je saobraćaj između Gota i Slovena bio najintenzivniji.

Ali što nam nije moguće učiniti za ovu riječ, moguće nam je učiniti za *Kessa* > *Čaška*, *Cherso* > *Čres*, *Cres*, *Cris* i za *kīvitūte* > *Captat*. Ovdje nam je moguće otkriti historijski razlog, za što je kod ovih riječi lako moglo doći do adaptacije slov. palatalizaciji, a kod drugih slučajeva nije. Car Konstantin je za Κισσα izričito zabilježio, da je to pust otok dalmatinskih Romana²⁶). Sloveni su ga dakle kolonizovali. Njegovo su ime morali dakako čuti od obližnjih Romana. Kako na samom otoku nije bilo Romana, nije se mogla razviti onakva simbioza slovenstva i latinstva kao recimo na Krku, gdje su se dalmatinski Romani uzdržali do najnovijeg vremena. U desetom stoljeću znade za njih Car Konstantin. Rezultat je posljednjeg fakta taj, da mi na ovom otoku zaista nalazimo sačuvan velarni izgovor od *c^ei* i kod Slovena (cf. br. 39), dok na Pagu imademo provedenu palatalizaciju: *Čaška*.

Isti taj car javlja nam,²⁷) da je nakon provala barbara opustjela Πίτραυρα = *Captat* i da su njeni romanski stanovnici osnovali novi grad Ράβσα = *Dubrovnik*. U *Captatu* prema tome nijesu Sloveni našli

^{25a}) Kod Aromuna posuđivanje novogrčkih glasova ide još i dalje. Zna se, da su školovani Aromuni veliki Grkomani. *nt* > *nd* i interdentalne spirante *th* i *dh* u arnautskom i aromunskom jeziku pripisujem novogrčkom uplivu.

²⁶) *De adm. imp.*, ed Bonn cap. 29. p. 140 (Rački 404).

²⁷) *Ibidem*, p. 136 (Rački 400).

Romana, kad se u onom kraju naseliše. Nije se tu mogla razviti onako tijesna slovensko-romanska simbioza, kao što se razvila u Dubrovniku, gdje imamo vijesti o posebnom romanskom dialektu još s konca 15. stoljeća. Rezultat je i ovdje isti kao i kod *Ke:sa* > *Čaška*; *kivitate* > *Captat*²⁸⁾ pokazuje kod Slovena palatalizaciju, dok dubrovačka imena *Kantafig*²⁹⁾, *Lakljan* (br. 38, 41) zadržase romanske velare.

Za *Cherso* nemamo doduše nikakvih vijesti kod Konstantina. Ali on veli, da u zatarskom arhipelagu imade i više nenastanjenih otoka, osim onih, što ih navodi³⁰⁾. Može se dakle misliti, da je i taj otok bio u njegovo vrijeme nenastanjen^{30a)}, t. j. da na njemu nije bilo Romana. Prema tome nije bilo ni slovensko-romanske simbioze. Radi toga je bila moguća supstitucija na osnovu palatalizacije.

Da se vidi, kako kod posuđivanja stranih riječi veliku ulogu igra intenzitet općenja sa strancima, inteligencija primaoca i jakost njegova sluha te imitativna sposobnost, navodim pored gornjih još ove primjere. Na Kordunu, u bivšoj Vojnoj Krajini, u mjestu Divuši, u kraju analfabeta i gdje nema Nijemaca ni za lijek, postaviše graničarske vojne vlasti branu za prelaz, koju su prozvali: *Alarmstange*, jer se je odatle davao znak za dolazak Turaka. Naš narod onoga mjesta prozva ono mjesto, gdje je ta brana bila, *Lemūštrānga*³¹⁾. U promjeni se vidi metateza od *r*, koja je nastala, jer postoji riječ *štrānga* < *Strang*, a vidi se i svarabhaktički vokal *u* radi *m*. Očito

²⁸⁾ Slovenski se naziv osniva na prvom elementu trosložnog romanskoga naziva: *Civitas vetus ragusina*, kako se mjesto zvalo u srednjem vijeku, dok današnji Talijani uzeše dva posljednja elementa, koji se djelomice također upotrebljavaju u srednjem vijeku: *Cita vecla* i t. d. > *Ragusavechia* kao i *Zara Vecchia* za Biograd na moru. Upor. za potvrde Jireček, *Romanen*, I, 60.

²⁹⁾ Kod ovoga bi imena g. autor mogao primjetiti, da su Sloveni zatekli romanski oblik bez *-i*, pa da prema tome *-ci* nijesu mogli palatalizirati. Kao razlog mogao bi navesti činjenicu, što car spominje *lābe* REW 4806 > λαῦ upravo kao i pop Dukljanin (ed. Šišić, p. 320) i jedan dokumenat iz Splita u 1080. (Rački p. 129). Bilo bi to u skladu sa veljotskim, koji u *Kimp* < *campi*, *krauk* < *cruce* pokazuje također izpadanje dočetnoga *-e*, cf. Bartoli II § 320. Međutim u Dubrovniku kao ni u ostaloj Dalmaciji nije bilo tako, upor. *Meçalave* u Dubrovniku (Jireček, *Romanen* I, 60) i Bartoli II § 323. Izgleda, da je u ovom pogledu bilo razlika u pojedinim romanskim gradskim dialektima.

³⁰⁾ καὶ ἕτερα πάμπολλα ἄν τὰ ὀνόματα οὐ νοοῦνται, ed. Bonn, c. 29, p. 140 (Rački, 404).

^{30a)} Može biti, naravno, i to, da car supsumira ovaj otok pod Ὀψαρα = *Osor*. Ali on ni danas nije jako napučen. Na njemu su Sloveni od davnine poljoprivrednici i pastiri. Većih gradskih naselja na njemu nema. Dalmatinski su Romani gradsko pučanstvo par excellence.

³¹⁾ Saopćenje prof. dr. Frana Tućana, koji je rodom odanle.

je, da je u svijesti narodnoj bio živ zakon, koji ne dopušta konsonantsku grupu *-mstr-*, u vrijeme kad je ova riječ ušla u njegov govor.

Kako su u bivšoj Vojnoj Granici oficiri bili dobrim dijelom naši ljudi, dolazile su njemačke riječi u narod ne direktno od Nijemaca, nego oficirskim posredovanjem. Nije čudo, što su u tim slučajevima ove riječi, uza sve što su hronologički veoma mlade, doživljavale adaptacije našem izgovornom i leksikalnom sistemu u daleko većoj mjeri negoli mnoge naše najstarije tuđice. Kao primjer navodim *Feldweibel*. U Lici glasi *vèlbaba*, u Žumberku kod katolika *feľbâbin* a kod Unijata *feľbâvľen*, t. j. posvuda je zamijenjen njemački diftong *ai* najbližim našim monoftongom *a*; zatim je ispušten srednji konsonant u konsonantskoj skupini *-ldw-*, što sve odgovara zakonima naše jezične svijesti itd. Sve to nije spriječilo Ličanina ili Žumberčanina, da ispravnije nauči izgovarati ovu riječ, kad je dulje vremena bio u vojsci: *Feldwebel* sa (*l*) na kraju.

Kad je prvi put prošao automobil kroz Jurkovo Selo, svi su mu govorili *lètrika*, jer su tu riječ bili udomili t. zv. Amerikanci. Danas su već svi naučili govoriti *tomobl* ili čak i *auto*, ma da u jezičnoj svijesti nema diftonga.

Ovako tumačim i slučajeve konserviranja velara u našim posuđenicama. Činim to namjerice, da bi se i slavistika jednom riješila slijepog jahanja na fonetskim zakonima, onoga lingvističkoga apstraktizma, kojega se već prilično riješila romanistika, a vojuje protiv njega u Njemačkoj Vosslerova škola³²⁾.

V.

Dosadašnjim izvođenjem odgovorio sam i na tvrdnju g. autora, da je *č* supstitut za balk.-lat. *k'i*. Detaljniji moj nazor o tome može se čitati u mome članku *Zum Balkan-Latein*, *ZfrPh.*, XLVII., p. 398. sl., gdje osobito upozorujem na različito tretiranje latinskoga *cj* u alb. *kuk'* i srp. - krv. *Kuč*.^{32a)}

Da *hlače* može da pokazuje isto tretiranje od *cj* kao i *pogača*, o tome nema sumnje i da bi to tretiranje moglo biti identično sa furlanskim i mletačkim i o tome neću da sumnjam. Ja sam možda pogriješio, što to nijesam istakao, naročito radi toga, što moj članak mogu da čitaju i slavisti neromanisti. Ali ja sam i jasno kazao³³⁾,

³²⁾ Upor. Vossler, *Der Kampf gegen den Abstraktismus in der heutigen Sprachwissenschaft, Die neueren Sprachen*, v. XXXVI, p. 322—333.

^{32a)} Kako je *Kuč* staro ime, ne smije se misliti na današnji sjevero-albanski (skadarski etc.) izgovor *č* za *k'*.

³³⁾ P. 390: Das Alter bezeugt das Vorhandensein der Liquidametathese.

za što sam unio ovu riječ ovamo, a nijesam unio *pogača*. U posljednjoj nam riječi sonorizacija od $\text{vc}^v > g$ jasno govori, da se radi o zapadnoj mletačkoj tuđici, dok nam likvidna metateza u *hlače* = *klašna* govori opet jasno, da se radi o istoj starosti kao u *Albona* > *Labin* ili *Scardona* > *Skradin*, dok kasnije mletačke tuđice kao *kalcet*, *Kaldir* (mjesto u Istri) ne pokazuju više likvidne metateze.

Isto tako je kod *čomož čemež*, *čamža* ispravno, što veli g. autor p. 161. i „Bartoli o. c., I § 148, 1 da su to izposojenke iz benešćine“. I ja nijesam govorio ništa protivno tome u mome članku³⁴⁾. Odlučno se protivim njegovu mišljenju, da se tu radi o mlađim („mlajše“) posuđenicama. Mlađe mletačke posuđenice ne pokazuju prijelaza *ī ī* u poluvokale. Upor. i *scodella* > *zděla*. U pogledu zamjene *ī ī* > *b* mogu ove riječi biti isto tako stare kao i *kīvitate* > *Captat*, a znamo, da veze između Mletaka i naše obale počinju već u devetom stoljeću i da su oni ostavili brojnih tragova i u imenima naših otoka, što udoše i u naš jezik³⁵⁾.

Za *križ*, gdje imamo apsolutno isti palatal, kao i u *čemež* i t. d. i sam autor kaže, da nije „isposojenka prvotne južne slovanščine“, nego da bi to mogla biti praslovenska posuđenica (p. 163.)

Pitanje, koje usko suvisi s našim, jeste u tome, da li su Mlečani govorili u vrijeme naših doticaja s njima velarno *g* u ovoj poziciji ili nijesu. U romanistici, koliko vidim, ovo pitanje još nije ni postavljeno, a nijesam ga postavio ni ja u svome članku prosto radi toga, što nemam dovoljnog materijala za njegovu soluciju. Moje je mišljenje, koje nažalost još ne mogu nesumnjivo utvrditi, da su govorili velarno *g*. To mišljenje osnivam na tome fakti, što retoromanski, španjolski i francuski jezik, koji poznaju sonoriziranje nepalatalnih intervokalnih konsonanata upravo onako kao i mletački u vc^e posvema odstupaju od mletačkoga: *dūce* > mlet. *doge* sa $\text{c}^e > ge$ a starofranc. *doiz*, retorom. *paš*, španj. *paz* < *pace* sa palataliziranim *ce*.

Prema tome ima se uzeti, da su u mletačkom (i akvilejskom) dialektu postojala dva stadija: najprije sonorizacija kao i na Sardiniji³⁶⁾,

³⁴⁾ P. 392. su navedeni primjeri *Vizinada*, *duž(d)*, *čemež* i t. d. kao dokazi, da je mletačka sonorizacija od vc^e isto tako predslovenska kao i $\text{vt}^v > d$.

³⁵⁾ Upor. *Starohrv. Prosvjeta*, n. s. I, p. 162 § 3, p. 164 § 5. *Zadra* > *Zara*; za tim moj članak *Ortsnamenstudien zu de administrando imperio des Kaisers Porphyrogennetos*, ZONF, IV, p. 217, *Držičev Plakir*, *Razprave*, V, p. 5, bilj. 10 i moju recenziju Pragine publikacije u *Starohrv. Prosvjeta*, n. s. II, p. 154 sl.

³⁶⁾ Upor. (*k*)*ruge*, *elige* kod Meyer-Lübke, *Zur Kenntnis des altlogudoresischen (Sitzungsberichte, Wiener Ak., phil.-hist. Kl. CXLV)*, p. 27, 7, *boge*, *dege*, *doigi*, *biginu*, Gröber's *Grundriss*², I, p. 697. sa velarnim izgovorom od *g*.

pa onda palatalizacija i da su Sloveni još zatekli prvi nepalatalizirani sonorni stepen i onda postupali po svojim glasovnim navikama, t. j. oni su lat. *g^e* tretirali kao i u $\gamma\rho\phi\sigma > \text{Žir}$ ili Žirje (br. 18a). Ako ovo uzmem kao ispravno, onda bi i *Čedad* bio morao unijeti među primjere pod 1—4. Ja toga nijesam namjerice učinio, jer nijesam bio onda, kad sam pisao onaj članak, a ni danas nijesam na čistu u ovoj stvari. *Crūce* > *croge* sam naprotiv unio u raspravu, jer svi smatraju ovu tuđicu za veoma staru.

Glede oblika *močira* < *maceria* moram sada da izrazim svoju sumnju, da li taj oblik uopće postoji. Ja sam ga uzeo iz Bartolia, koji ga navodi za Rab. *Ak. Rj.* nema ovoga oblika. Kad sam g. 1927. putovao Rabom, nijesam ga mogao konstatirati.

Što veli g. autor o *Trst* p. 162. sl., da ne potječe od **trbžbstb*, kako sam mislio, držeći se slov. adjektivne izvedenice *tržaški* i t. d., nego iz **Trbzbstb*, t. j. da je *-s-* nastao iz *zs*, a ne iz *žs*, moram izjaviti, da će po svoj prilici imati pravo i da će *ž* mjesto *z* u *tržaški* biti asimilacija, jer zaista za *žs* > *s* nema primjera.

Moglo bi biti i to, da je *Žman*, kako veli g. autor, nastalo iz **zmān* (p. 163.) i to radi toga, što grupa *mā* daje u srp.-hrv. *mj* > *jm* u tuđicama isto kao i u domaćim riječima, upor. *Domnius* > *Dujam*, *sumā* > *sujmā* (u Žumberku), dakle **zjman* > *Žman*.

I glede *Čres* (p. 161.) da je nastao iz *Cres* može g. autor da ima pravo. To su sve detalji, u kojima se mogu složiti s njime.

Upozorio sam u *ZfrPh.*, XLVII. p. 399. bilj. 1. [cf. *Razprave*, III, p. 43. bilj. 2.], da se i *č* u *Čaška* može da osniva na okretanju dialektičkoga izgovora *c* u *č* književnoga izgovora. A može da stoji i razlog autorov, da se ovdje radi o asimilaciji, i to tim prije, što grupa *-sbsk-* daje redovito *šk* u srp.-hrv.: upor. *vrbaški* od *Vrbas*, *Raška* od *Ras*, *viški* od *Vis*, dakle **Caško* > *Čaška* kao n. pr. *šušań* za **sušań* od *suh* u Žumberku.

G. autorovo tumačenje od *Trbzbstb* > *Trst* sa *g^e* > *z* primam tim radije, što u vrijeme, kad sam pisao svoju studiju, nijesam imao primjera za taj prijelaz, pa sam ga *ZfrPh.*, XLVI, p. 392., 398. stavio sa upitnikom. Sada međutim uz ovaj mogu da navedem i jedan jasniji, a to je *Genta*, sredovječno ime Konstantinove $\Delta\iota\omicron\kappa\lambda\epsilon\iota\alpha$, kojemu odgovara naše *Zeta*, kao ime rijeke (utječe kod Duklje u Moraču) i zemlje. Tu imamo za *e* još nazal; *g* će biti bez sumnje velar, jer ima paralelu u ilirskom ličnom imenu *Genthios*³⁷). Upor. glede veza

³⁷) Možda je od kakove važnosti za saznanje veze između *Zeta* < *Genta* i *Genthios*, činjenica, što je Gentijeva tvrđava bila *Medeon* u blizini ove rijeke.

između ličnih i mjesnih imena u ovim krajevima *Teuta* i *Tivvat*, *Tivta* = tal. *Teodo*. Time je potvrđen prijelaz *gei* sa tri primjera iz toponomastike^{37a)}.

VI.

Za riječ *črêša* veli g. autor p. 161., da je „nikakor ne smemo staviti med isposojenke naše dobe; je to praslovenska beseda, ki je prišla k Slovanom že zelo zgodaj (morda sploh ne iz latinščine) in se je zares udeležila procesa prve praslov. palatalizacija“. Ovdje g. autor govori po svoj prilici u ime sviju slavista, jer ova gospoda sva tako misle, dok germaniste barem drže njem. *kirsche* vrlo ranom posuđenicom „durch Vermittlung des Lateinischen“ (Weigand—Hirt, *D. W.*, s. v.) iz vremena pred 7. stoljećem (Kluge, *Etym. Wbch d. deutschen Sprache*, 8 izd.) i to baš radi sačuvanog velara. I ovdje moram da izjavim kao i pod I, da sam pristaša jereze, koja odstupa od općega mišljenja.

Ja umujem ovako. Prvo i prvo, ne vidim razloga, koji bi govorio za to, da je slov. *črêša* starija posuđenica od germanske. Ako se posljednja meće u vrijeme prije 7. stoljeća, mora se i prva.

Ako je jedna tuđica raširena u svim slovenskim jezicima, ne znači još, da je praslovenska, t. j. uzeta u vrijeme praslovenske jezične zajednice. Riječi *katolik* i *papa* nalaze se u svim slov. dialektima, pa ipak ne će nikome pasti na pamet da tvrdi, da su to praslovenske posuđenice.

Da se ustanovi praslovenska posuđenica, nije dosta konstatovati jedino to: a) da je riječ raširena u svim slovenskim jezicima, b) da ima stanoviti praslovenski fonetizam (ovdje prvu palatalizaciju i likvidnu metatezu), nego je odlučan i kulturno-historijski momenat, ovdje čak i biljna geografija, pored, dakako, lingvističkih razloga.

Sa germanistima se bez sumnje moramo složiti, kad vele, da za germ. jezike valja uzeti „lat. Vermittlung“, jer je to biljka, čija se kultura dade dokazati samo za zemlje oko sredozemnog mora³⁸⁾. To vrijedi i za slovenske jezike. Razlog je pored navedenog stvarnog prije svega morfološkog.

Da ne može biti grčkoga posredovanja kao kod Latina (Walde²⁾), dokaz je za germ. jezike prema ispravnom umovanju Klugeovu *o. c.* okolnost, što osnovica germ. riječi može da bude samo lat. izvedenica na *-eus*: *ceresea* > *kirsa* (sa *e* > *i* radi *i* u *si*). Izvedenice sa

^{37a)} Detaljnije o ovim imenima u nastavku mojih ilirskih toponomastičkih studija, što će izaći u splitskom *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*.

³⁸⁾ Upor. Schrader, *Reallexikon*¹ p. 429.

„Stoffsuffixom“ *-eus* pozna samo lat. jezik kod imena drveća u izobilju. Ova tvorba sačuvala se i u romanskim jezicima³⁹. *ceresea* (sc. *arbor*), *ceresea* (sc. *fructua*) romanskih jezika REW 1823, 2 mjesto *cerasus* REW 1824 zapravo je adjektiv, koji je postao supstantiv upravo onako kao kod nas što adj. ž. r. *bəzova* > *zova*³⁹ a postade ime-nica, koja je na štokavskom području potisnula primitivnu *bəzə*. Ovaj lat. adjektiv ž. r. osnovica je svegermanskoj i sveslovenskoj tuđici. Ne može dakle da dođe za germ. jezike u obzir grčko *κέρασος* = lat. *cerasus* (sačuvan donekle u rom. jezicima) ili grčka dem. izvedenica odatle *κεράσιον* ili *κερασέσ*, — *ια*.

To vrijedi i za slov. jezike, koji svi predstavljaju prije svega *š*. Slov. *š* nije moglo nastati ni iz lat. *s* ni iz germ. *s* ni iz grč. *σ*, jer se ovi konsonanti u staro doba ne mijenjaju u slov. ustima. *š* je moglo da nastane jedino od *si*, upor. *Sanctus Cassianus* > *Sukošan*, *Sukojišan*, *Pasiano* > *Pojišan*⁴⁰ u Dalmaciji.

Srpsko-hrvatski akcenat *trěšña* u svim dialektima predpostavlja *-eré-*, dakle uzlaznu intonaciju. Ta se intonacija može da osniva opet samo na akcentu lat. oblika *cerésea* (upor. rus. *voróna* = srp.-hrv. *vràna*, Vondrák, *Sl. Gramm.*, 2. izd. I, p. 223), a ne na naglasku grčkih izvedenica.

Ako bi riječ bila praslovenska posuđenica, onda je prosto s historičkog gledišta neshvatljivo, kako bi mogla doći iz latinskoga jezika, kad praslovenska jezična zajednica nije dolazila u doticaj sa Latinima, sve ako i uzmemo početak dolaska Slovena na Dunav vrlo rano već u drugom stoljeću po Isusu. A nije baš vjerovatno misliti, da su stari Sloveni u svojoj pradomovini bili tako željni crvenih trešanja, da su ovu riječ posudili odmah u vrijeme između od 1.—3. stoljeća, čim su u većim masama počeli dolaziti na Dunav.

Likvidna metateza ne sili nas, da smatramo ovu posuđenicu kao praslovensku, jer se ova pojava nalazi također i kod riječi pozajmljenih na Balkanu (cf. *Skradin*, *Labin*, *Cres*).

³⁹) Upor. veliku listu kod Thomas, *Essais de philologie française*, p. 50—58. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.*, II, § 403.

^{39a}) Adjektivna je izvedenica i mač. *bozej*, gdje je *j* mjesto *v* (*f*) dobiveno prema izvedenici *bozoina*. Mijenjanje sufiksa *-ov* > *-ev* upor. u *alev* „crven“. Na putu po Mačedoniji zabilježio sam još i druge različite oblike ove interesantne riječi, o kojima drugom zgodom. Ovime dopunjujem i donekle ispravljam ono što sam rekao u *Гласнику ской. научног друштва*, V, p. 332.

⁴⁰) Upor. *Nast Vjesnik*, XXIII, p. 346 br. 10. Upor. potvrdu iz g. 1260 (Smičiklas V, p. 155) ad Sanctam Mariam de *Pasano*.

Od važnosti je za ustanovljenje hronologije, kada je *črêša* posuđena, svakako *krišješ(v)a* u južnoj Dalmaciji. Riječ je potvrđena i u ikavskom obliku *kriš(v)a*. Autor izvodi (p. 162.) ove oblike iz dalm. **kresja*, „kjer je vokal predtoničnega zloga že sinkopiran“. To bi prema velj. *kris* (upor. Bartoli, *Dalm.*, II. § 316) bilo zacijelo i veoma vjerovatno. Da je ta sinkopa vrijedila i za južnodalmatinski romanski⁴¹ jezik, za koji apsolutno pouzdano znamo, da se nije u svem slagao se sjevernorom., mogli bi, prema tome, zaključivati samo iz srp.-hrv. tuđice *kri(je)š(v)a*. A to nije direktan dokaz. Ali i ne mora da je u tom rom. dijalektu postojala ova sinkopa, jer imademo primjera i za likvidnu metatezu kod posuđenica iz dalm. rom. jezika, n. pr. **Speleti* > *Spaleti* > *Split*.

Kako rom. dalm. s ostaje nepromijenjeno u slov. posuđenicama n. pr. *rusa*, *rusalje*⁴² i t. d., moramo radi *š* < *sļ* uzeti, da je *kr(ij)eš(v)a* iste starosti kao i *črêša*, u najmanju ruku iz iste dobe, iz koje i *Sukošan* i t. d., t. j. barem iz sedmoga stoljeća.

Zašto je jednom *črêša*, a drugi put *krêša*^{42a}) ima se tumačiti na isti način kao *scblęzb* pored *skblęzb* ili *Captat* pored *Kantafig*. Geografija oblika *kr(ij)eš(v)a* govori za to. Ovaj je oblik daleko bliži Latinima nego li *črêša*. On je nastao u njihovom neposrednom susjedstvu. Geografijski je dokaz isto tako jak i važan kao i fonetski.

Gdje stoji, da su fonetski dokazi važniji i jači od stvarnih? Ta oni su i onako apstrakcija, što je čini naše umovanje na osnovu upoređenja.

U novije doba došao je g. E. Schwarz na zaista ludu misao, da sveslov. riječ označi kao pozajmicu iz starobavarskoga **chersse* *AfsIPh.*. XL, p. 287, br. 2. Ovu misao zaista ne treba pobijati ^{42b}),

⁴¹) Upor. Bartoli, o. c., I, § 151,

⁴²) Upor. Bartoli, o. c. I, p. 261.

^{42a}) Posebno je pitanje, da li treba zajedno sa g. autorom i sa Klugeom o. c. suponorati za alem. oblik *Kriese*, za veljotsko *krls* i za naše *kriješva* istu vulgarno-latinsku osnovicu **krêsia*, gdje bi se, doduše, dalo opravdavati ispadanje prvoga *e* (zaradi disimilacije?) kao u *cerebrun* > *crebrum* > rum. *crier*, arn. *krüe*. Arnautski oblik *k'erši* ne govori za takovo ispadanje. Ovome ću pitanju posvetiti posebnu pažnju u nastavku svojih studija *Zum Balkan-Latein* III, što će izaći u jednom od idućih svezaka *ZfrPh*. Ono je, međutim, važnije za romanista nego li slavista.

^{42b}) E. Schwarz veli, da nam vulgarno-lat. osnovica *cêrêsia* ne može da protumači ispadanje vokala u drugom slogu, koje ispadanje pretpostavlja staroslov. likvidna metateza. Kad bi se morali držati ovoga umovanja, onda bi morali uzeti staro-bav. posredovanje i kod *Spalatum* > *Spaletum* > *Split* i kod *Colapis* > **Colepis* > *Klpa* > *Kulpa*, *Kupa*, *Curicum* > *Krk* i t. d. Absurdne stvari:

kad imamo uz Dunav tri rane romanske teritorije, na koje dođoše Sloveni: romansko-balkansku, noričko-romansku i panonsko-romansku.

Tu su Sloveni vrlo rano došli u doticaj sa mediteranskim Romanima, pravim kultivatorima trešnje.

Biljna geografija ovih teritorija odlično potvrđuje našu tezu. Tu ima kultivisanih trešanja koliko hoćeš.

Što gospoda slaviste ne mogu da shvate ovako jednostavne i jasne činjenice, razlog je u tome, što ne mogu da se otesu germanistike i njemačke lingvistike. Svoje zaključke odviše osnivaju na mistici fonetskih zakona. Sa jezičnim zakonima postupaju kao sa figurama kod igre šaha bez obzira na historijsku i kulturnu realnost. Pristaše su, što reče onomadne Vossler, lingvističkoga apstraktizma.

Ako se sa čisto lingvističkih razloga i može dopustiti misao, da da je *črēša* praslovenska posuđenica, kod *ocēlš* se na to ne može misliti nikako. Na str. 162. veli g. autor, da je i ova posuđenica praslovenska radi toga, jer pokazuje 1. regularnu supstituciju $k > c$ i 2. $ja > ē$. Ako bi ovi razlozi stajali, onda bi morale biti praslovenske posuđenice i *Cres* < *Cherso* i t. d., *patriarcha* > *podreka*, *Adriano-polis* > *Drēnopol'je*, njem. *Draht* > shr. *dretva*, njem. *Latte* > shr. *letva*.^{12a)} Na osnovu ovih razloga može riječ biti posuđena i na Balkanu, daleko od praslovenske zajedničke domovine. Dok je *črēša* barem sveslovenska posuđenica, pa se barem radi ovoga kriterija prema starijem lingvističkom shvaćanju može misliti, da se nalazila već u slov. prajeziku, dotle je *ocēlš* bila valjda od uvijek čisto regionalna slov. riječ. Ruski je i poljski uopće ne poznaju. Niti na čisto zapadnoj slovensko-hrvatskoj teritoriji nije generalna. Ovdje se znade samo za domaću riječ *nado* (Berneker 193), riječ, koja je deverbarna imenica od glagola *nadēti*, t. j. turati željezo u vodu, jer je to najprimitivniji način čeličenja željeza¹³⁾.

Istočna srpsko-bugarska teritorija poput Arnauta, Novogrka i Aromuna znade samo za tursku riječ *čelik*, koja je vrlo živa, jer imamo i izvednice odatle *čeličan*, *očeličiti*. Veliki je Miklosich regbi slutio problem ove riječi, kad je pored *ocēli* zabilježio i tuđice *bulat* < turski, novopers. *pūlād* (Berneker 100), *čelik*, *charalug* < turski *karalek* (Berneker 385), *stalb* (Et. sl. Wbch, p. 219).

^{12a)} Zamjena $-(i)a$ sa $š$ dolazi odatle, što se je $š$ izgovarao na čitavoj južnoslov. teritoriji kao *ja*, nesamo u bugarskom dijelu. Upor. *Гласник Скоу. научно друштво*, V, p. 339 i Baričev *Архив за арб. сѣпаруны* i t. d., sv. IV.

¹³⁾ Upor. Schrader, *Reallexikon*, p. 795.

Kako su kovači u slov. zemljama bili cigani, oni su u slovenskim balkanskim i ruskim zemljama raširili i orientalne nazive za čelik.

Jedino germanski jezici poznaju zajedničku riječ za ovaj pojam (cf. Schrader, *Realexikon*, 2. izd., p. 444 § 2), pa se jedino kod njih može za njihov prajezik supponirati postojanje zajedničkog termina i poznavanje pojma, koliko se iz lingvistike uopće može zaključivati o kulturi. Ali i k njima dolazi kultura željeza s juga, od Romana retoromanskih i onih apeninskoga poluotoka: *aciale* REW 103, 2 > st. v. aj. *ecchil*.

Iz istoga vrela dolazi ova kultura i Slovenima, kako glasovi baš kod ove riječi pokazuju, nezavisno od Nijemaca. Da iz ovoga vrela nije mogla dolaziti kultura željeza u vrijeme, dok su još Sloveni bili u zajedničkoj domovini, mislim, da ne trebam posebice isticati.

Da li je *aciale* postojala i u balkanskom latinitetu, ne može se pouzdano znati, jer Rumuni poznaju samo slovensku riječ *ožel*, *oželārie* „tvornica čelika“, *ožele* „zapor puške“, glagol *oželi*, *oželire* „čeličiti, čeličenje“.

Postojanje slovenske riječi u rumunskome valja ipak podvući. Ovaj nam fakt jasno kaže, da je na teritoriji prvotnoga južnoslovenskoga jezika postojao samo naziv *ocēls* i da je teritoriju ovoga naziva istom kasnije uništio turski *čelik*.

Ovaj nam fakt opet veli, da je vrlo lako moguće, da su Sloveni riječ *ocēls* posudili baš na latinskoj teritoriji balkanskoj. Bilo je dakle posve ispravno, što sam ovu riječ metnuo u moju studiju o balkanskom latinitetu zajedno sa *črēša*.

Ako su *črēša* i *ocēl(ъ)b* posuđenice iz balkanskoga latiniteta, a ne praslovenske tuđice, onda se pogotovo ne može tvrditi za *križb*, da ne spada „med izposojenke prvotne južne slovanščine“ (p. 163.), kad je ovo čisto kršćanski termin, koji je došao Slavenima zajedno sa kršćanstvom i to u doba, kad je ovaj znak bio visoko štovan⁴¹⁾. Ne može nikako biti stariji od 7. stoljeća.

Prema Oštiru, *Архив за арб. сѡ., јез. и еѡн.* I, 98., na koga se g. autor poziva za misao, da je ova riječ možda još starija, praslovenska, došle bi u slovenske jezike i *Rimъ* i *židovinsъ* i *papežb* i *kaležb* kao i *križb* ili-ro-tračkim posredovanjem, kao da rimske pape, akvilejski i carigradski patrijarsi nijesu imali nikoga drugoga za širenje kršćanstva među Slovenima, negoli ili-ro-tračke kršćane, od kojih su u 6. stoljeću jedva Besi (lingua Bessorum) govorili domaćim jezikom. Evo dokle dovodi zvjezdana mudrost lingvistička. Svi oni oblici

⁴¹⁾ Upor. moju studiju u *Revue des Études slaves*, VII, 195.

ilirsko-trački, koje suponira g. Oštir kao osnove za slov. riječi, nose dakako obligatnu zvjezdicu.

Mi znamo baš u primjeru sv. braće Ćirila i Metoda, kako su se ovi Grci jezično divno spremili za svoju misiju, baš kao što se i dandanas misionari lingvistički odlično spremaju za svoj posao u zemljama, gdje se nikako ne govore njihovi materinski jezici. To mi je potvrdio franjevac misionar, koji je radio mnogo godina u Kini (prov. Hunan), padre Giulio Baina u Turinu, i turinski Salezijanac Don Tonelli, koji je radio među Indijancima Bororo u Brazilu i u Vatrenoj zemlji u Patagoniji. G. 1928. naročito sam ih interwiewirao o jezičnoj spremi misionara. P. Baina mi reče, da misionari uče prije svoga rada jezik, u kojem će evangelizirati, u sredini dotičnoga naroda. O misionarskom metodu za vrijeme sv. braće valjalo bi praviti historijske studije.

Ja idem čak i dalje u svojoj jerezi i tvrdim, da su sveta braća i njihovi pomagači adaptirali grčki arhaistički izraz κϋρι(α)κή > *crōky*, *cerky*, **cirky* slovenskim fonetskim navikama. U gotskome ova riječ nije postojala, jer Ulfila poznaje samo *gud-hūs* (Feist, *Etym. Wörtbch d. got. Sprache*, 164. sl.), kojom se odlično prevodi jevrejsko *bet-Jahvae*.⁴⁵⁾ Iz gotskoga nije mogla doći Slovenima; a iz st. v. nj. *chirihha*, kako misli Meillet, *Le Slave commun*, p. 82., ne može da potječe radi vokalâ i radi toga, što st. vis. njem. *hh* nikada ne daje slov. *k* i jer je na osnovu staro-visoko-njemačkom nemoguće protumačiti slov. *ū*-deklinaciju^{45a)}. U ovoj riječi imademo zaista drugu slovensku palatalizaciju, t. j., kao i dosada, prilagođivanje slovenskih riječi na izgovor, koji je proizišao iz te palatalizacije.

Što se je *križ* raširio u više zapadno-slovenskih jezika i to baš pravcem od Oglaja (Aquileia) na sjever, to je sasvim naravno, kad promotrimo, da Rusima, koji se krste u 9. stoljeću, dakle razmjerno vrlo kasno, dolazi također terminologija s juga, često u južnoslovenskoj formi bez polnoglasija i t. d.; t. j. bez adaptacije na govorne navike, kao što kasnije opet, obratno, i balkanskim pravoslavnima bez iste adaptacije: *opšti*, *sveštenik*, *svjati bože*, *odežda* i t. d.

VII.

Na tvrdnje g. autora pod ovim brojem (cf. p. 163.—165.) nemam što da odgovorim, jer se posvema poklapaju s mojim nazorima, koliko ne izvodi hronologičke zaključke, t. j. da je kategorija slov. riječi, koja je sačuvala velar, mlada.

⁴⁵⁾ Upor. moju studiju, p. 177. sl.

^{45a)} Glede posljednjega momenta upor. *ZfsI Ph* II., s 397 sl.

Glede *Krkar* imam da primjetim samo to, da pored Konstantinova oblika, koji pokazuje *u*, postoji još i *Corcera* a. 1185. (Jireček, *Romanen*, I, 83), koji bi također mogao biti starodalmatinski, jer reflektira grčko *υ* sa *e* kao tal. γύψος > *gesso*⁴⁶) i t. d.

Pored toga valja imati na umu, da veljotski jezik i dalmatinski primjeri, koje navodi Bartoli, II, § 317., poznaju u penultimi sinkopu nenaglašenoga vokala.

Svakako *Corcera*, koja je domaći oblik, i tal. *Curzola* pokazuju, da se radi o refleksima neodređenog grčkog palatalnog vokala. A i Novogrci zamjenjuju starogrčko *υ* sa *u* ili *ju*.

Nikako se odatle ne može zaključiti sa autorom p. 164., da su Starodalmatinci a preko njih Hrvati zadržali staroilirsko ime **Korkura*, t. j. sa vokalom, koji nema palatalnoga elementa, a da su kod Talijana ovo ime raširili Grci.

Da li su Talijani trebali baš Grka za upoznavanje istočne obale Jadrana, vrlo je malo vjerovatno, kad se zna, da kompaktnije grčko stanovništvo dalmatinske obale u Solinu iščezava već u 1. stoljeću poslije Isusa.

Radi se bez sumnje ovdje kao i u *Kurjak*, *Kuril* o refleksu grčkoga palatalnoga vokala.

Baš u Dalmaciji imademo još jedan slučaj, koji eklatantno govori, da su se i grčki κ γ pred palatalnim vokalima, koji se u novogrčkom palataliziraju i spirantiziraju, ovdje velarno izgovarali baš kao i latinski *c g^e t*. To je grčki αἰγιαλός „obala“ > *Igalo* „morska obala, kraj mora“, i ime mjesta u Boci (*Ak. Rj.* III, 769).

Da se u *igalo* ne može raditi o disimilatornom ispadanju drugoga *i* kao u *parohija*, *metohija* i t. d., dokazuje: 1. αἰ > srp.-hrv. *i* se u novogrčkom reflektira monoftongom, t. j. ovdje nemamo starogrčkoga diftonga *aj*, nego monoftong *e*, koji srp.-hrv. reflektira sasvim pravilno sa *i* kao i lat. zatvoreno *e*; prema tome između *e* — *ia* nije moglo doći do disimilacije; 2. što postoji druga posuđenica *žal*, *žalo* „morska obala, pijesak na njoj“, gdje imamo sasvijem pravilnu slov. palatalizaciju⁴⁷).

Kako ova grčka riječ nije ušla u romanske jezike, ne može se raditi o lat. *j* > slov. *ž* kao u *raja* > *raža*, *majus* > *maž* i t. d., t. j.

⁴⁶) O raznim romanskim refleksima za grčko *υ* vidi moju studiju u *Archivum romanicum*, VIII, p. 153. br. 7.

⁴⁷) G. Meyer, *Etym. Wbch. alb. Sprache*, p. 480. izvodi slov. riječi iz alb. *zat* < lat. *sabulum*. Iz stvarnih je razloga ovo nemoguće, jer u srp.-hrv. ima arnautskih termina samo u pastirskoj terminologiji i to na ograničenoj teritoriji. Arn. *z* u *zat* mjesto **šat* može da se uporedi sa *z* u tal. *zavorra*.

o tome, da je grčko γι bilo izgovarano u dalmatinskom romanskom na novogrčku, kao *j*.

Ako u tumačenju oblika *Krkar* ne mogu g. autoru dati pravo, moram mu dopustiti mogućnost kod tumačenja oblika *Sisak*, *Bag*. Kako gosp. kritičar u ovom članku stalno provodi tendenciju, da što više smanji slučajeve, gdje ja uzimljem palatalizaciju, t. j. adaptiranje na izgovor nastao iz palatalizacije, što je in ultima analisi isto, što i g. autorova supstitucija, on drži, da je lat. nom. *Siscia* dao slov. lokativ **Siscē*, odakle je stvoren novi slov. analogički nominativ *Sisak*. Isto je tako dao lat. lok. *Bigi* u slov. ustima nom. **Bbz̄z̄*, odakle je opet nastao slov. analogički nom. *Bag*. Zacijelo je tako i moglo biti, jer sam takav postupak suponirao kod *Celje*⁴⁸⁾ i *Bibinje*⁴⁹⁾

Samo što to ništa ne govori protiv mojega suponiranja velarnoga izgovora od *kj* i *gi* u ovim slučajevima, kad smo i onako u *Cherso* > *Cres*, *Kivitate* > *Cantat*, *Genta* > *Zeta*, *Tergeste* > **Trzst* > *Trst* nesumnjivo konstatirali reflekse slov. *c z* za lat. *ce' ge'*.

Rezultat bi g. autorove korekture bio taj, da bi oba primjera prešla iz treće grupe u drugu.

Ja se na ovakvo tumačenje ne mogu odlučiti radi toga, što uopće držim, da su imena lat. gradova došla k nama u lokativnom obliku (cf. *ZfrPh.*, XLVI., p. 386.), t. j. naš se nominativ osniva u najviše slučajeva na lat. lokativu, jer se inače fonetski ne da objasniti gubitak dočelnoga *-a*.

G. Ramovšev nazor samo komplicira tumačenje, kad jednom od lat. lokativa pravi slov. lokativ, a drugi put od nominativa slov. lokativ.

Za nenaglašeno rom. *-ia* nema nigde dokaza, da je dalo slov. *ī*. Postoje samo dokazi za naglašeno *iā*. Zna se, kako golemu ulogu igra naglas u razvitku romanskih glasova.

Kod prelaza *Bbz̄z̄* — lok. **Bbz̄z̄* > nom. *Bag* prema deklinacionom tipu *bogz̄* — *boz̄z̄* pitamo se u čudu, zašto nije bila mjerodavnija deklinacija riječi *bz̄z̄* „sambucus“, koja bi bila sačuvala prvotni refleks *g' > z*? Znamo, da je baš *bz̄z̄* veoma čest slovenski topomasticum. Kakva psihologijska veza postoji između *boga* i *Baga*? Ne vidim, prema tome, nikakva razloga, da napustim svoje mišljenje, koje je jednostavnije.

Imam da odgovorim još na pitanje, za što Talijani i danas Hrvati pokazuju u *Curzola* > *Korčula* palatal, dok Konstantinovi oblici i stari hrvatski pokazuju velar *Krkar* = Κοῦρκ(ου)ρα ἱεροῦ Κίκερ.

⁴⁸⁾ *Časopis za slov. jezik*, III, 28.

⁴⁹⁾ *Nast. Vjesnik*, XXIX, p. 326.

G. autor veli, da se današnji tal.-hrv. oblik, koji bi imao biti hronologički kasniji, osniva na ilirskome (p. 164). Gore sam rekao, da stvarnih historijskih dokaza nema za tu tvrdnju.

Do ispravnog ćemo tumačenja doći, ako promotrimo analogne tal. slučajeve. Pored *Cherso* postoji u Dalmaciji kod Dubrovnika još jedno mjesto, gdje su Talijani sačuvali do dana današnjega stari dalmatinski velar. To je *Gionchetto*⁵⁰⁾. Sloveni su ovu riječ zamijenili jednom novom, koja fonetički ne stoji u vezi s lat. osnovicom: *Šumet*⁵¹⁾. Lat. je osnovica sasvim jasna, to je *juncetum* od *juncus* > tal. *gionco*, srp.-hrv. *žuka*. *Juncetum* je bio toskaniziran samo u početnom i dočetnom konsonantu: *gion-che-tto*. Glede raddoppiamenta upor. književno-tal. *Caporetto* za furl. *Čaured*.

Pita se, za što su u *Cherso* i *Gionchetto* Talijani zadržali dalmatinski velar, dok su *Corcyra* potpuno adaptirali svojim jezičnim zakonima. Razlog je isti, koji i kod slov. palatalizacije u *Čres-Cres*, *Captat* i t. d. *Gionchetto* i *Cherso* neznatna su mjesta (ostrva), dok je *Corcyra nigra* = *melaina* bila već od davnine poznato i važno ostrvo, nesamo radi historijskih događaja, koji se tu odigraše, nego i radi gustih šuma, radi kojih ga cijene i Mlečani⁵²⁾. Predikat *nigra* = *melaina* odnosi se na šume. Da nije bilo ovih razloga, možda ne bi imali danas palatala u ovoj riječi ni Talijani ni po njima Hrvati. Mleci opet veoma rano imaju posla sa gusarskim Neretljanima, kojima pripada Korčula. Nijesu dakle mogli zaboraviti rimsko-grčkog oblika i nijesu ga trebali kasnije ponovo učiti ni od dalmatinskih Romana ni od Grka.

Dalmatinski Romani a po njima i stari Hrvati zadržaše dakle pravilni velar: Κούρκρα > *Krkar*, dok Mlečani pravilno palataliziraše lat. *kju* kao i u drugim svojim riječima: *Curzola* > *Korčula*^{52a)}. Kako nema hronologičke razlike između njih, tako nema ni razlike u bazi.

Ima još jedan primjer, gdje se dalmatinski romanski velar sačuvao sve do danas.

Od lat. *bucca* dolazi geografski naziv kraja *Bđka*. Slov. *o* za lat. *o* začuđuje. Očekivali bi samo *u* kao i u bezbroj drugih primjera s istim vokalom. Može da se pod slov. *o* krije troje: 1. ili neki južnodalmatinski romanski fonetizam, koji nam je nepoznat, 2. ili slov.

⁵⁰⁾ Potvrde vidi kod Jirečeka, *Romanen*, I, p. 60.

⁵¹⁾ *Nast. Vjesnik*, XXX, p. 130 sl.

⁵²⁾ Patsch u *PW*, IV, 1219 sl. Citat iz Fortisa glede važnosti otoka radi šuma u doba mletačke republike donosi Cons, *La Province romaine de Dalmatie*, p. 244.

^{52a)} U ovoj riječi imademo još i opće poznatu tal. disimilaciju *r-r* > *r-l*

pučka etimologija, koja je dovela lat. *bucca* u vezu sa *bòk*, veoma raširenim našim toponomastičkim terminom, ili 3. upliv talijanskoga naziva *Bocche di Cattaro*. Ova je zadnja mogućnost veoma vjerovatna, jer je srp.-hrv. adj. *bòkēškī* zapravo hibridna izvednica od tal. adjektiva *bocchese* > *Bòkēz* + slov. -*bsk*. Prema tome bi *Boka* bila isto onakova posuđenica kao *Korčula* mjesto starijega *Krkar*.

Od *Boka* imademo naziv stanovnika *Bòkēļ*.

Da je ovo romanska, a ne slovenska, izvedenica, izvan svake je sumnje, jer deminutivni sufiks *-ellus* služi kod Romana često za izvođenje etnika: upor. franc. *Tourangeau* „stanovnik provincije *La Touraine*, *Manceau* stanovnik grada *Le Mans* i t. g. U Italiji imademo *Romagnuolo* „stanovnik *Romagne*“, gdje mjesto *-ellus* imamo drugi deminutivni sufiks *-olus*.

Sloveni ovakova sufiksa za tvorbu etnika nemaju. Na izvedenicu, naime, sa sufiksom *eļ* kao *bâdelj*, *smdelj* etc. (upor. Maretić, *Gramatika i stitistika hrv. ili srp. jezika*, p. 309 § 328 n) ne može se pomišljati radi toga, što nema drugih etnika sa sufiksom *-eļ* od domaćih osnova.

U *Bokeļ* imademo sačuvani velar baš kao i na Sardiniji u campidanskom dialektu *bukkedda*. Ovdje imamo čak i više. Kao u *Kampelje*⁵³⁾ na otoku Krku što imamo slov. *-eļ* mjesto rom. diftonga *-iel*⁵⁴⁾ (**campiel* < *campellus*), moramo i ovdje uzeti, da je prvi element diftonga u **bukielu* prenesen na *l*, konsonanant, koji se, poslije *n*, najlakše palatalizira. Pored *Bòkēļj* potvrđeno je i *Bòkijēļ* (*Ak. Rj.* I., p. 521), koje odgovara dalmatinskom diftongu *ie* < lat. *ē*.

Što su Sloveni ovdje vrlo lako sačuvali romanski velar, razlog je zacijelo u tome, što postoji uska veza sa nazivom zemlje *Boka*. Primjer ide dakle u kategoriju *mâjkin*, *bânkin* i t. d.

Nikakovih hronologičkih zaključaka nije prema tome dozvoljeno povlačiti iz egzistencije velara u ovoj riječi. Da li je ovo mlada ili stara posuđenica, mi naprosto ne možemo znati iz samih lingvističkih momenata. Za hronologiju u ovom slučaju mogu da budu mjerodavni samo stvarni razlozi, a ti vele, da su Sloveni na dalmatinskoj obali sačuvali u premnogo slučajeva i najstariju predslovensku romansku toponomastičku nomenklaturu. *Bòkēļ* ili *Bòkijēļ* može, prema tome, da bude isto tako star kao i *Captat*.

P. Skok.

⁵³⁾ O ovome mjesnom imenu uporedi moju studiju *Studi toponomastici sull' isola di Veglia* § 24, što izlazi u *Archivio glottologico italiano*.

⁵⁴⁾ Upor. Bartoli, II § 292.